

Borttagelse og semantik

Borttagelsesverber som sprogligt virkemiddel i krøniker fra 1400-tallet

Af Frederik Lyngø Vognsen

In this article, I examine the way acts of things being seized are presented in three fifteenth century Danish chronicles. I hypothesize that seizures are deployed in a linguistic capacity to quickly convey information of narrative importance. This strategy aims at situating the involved actors in the narrative world and thus presents certain understandings of how we are to assess the morality of the acts and persons in question. The chronicles utilize different words for seizures (though some overlaps occur) which shows how the different words for seizures are deeply rooted in specific cultural understandings and archetypes.

Hence, the article seeks to demonstrate that in late medieval chronicles, acts of seizures are fully integrated into the larger narratives told. The consequences are significant as a thief, then, rarely is just a thief, and even the most innocently described episode can cover for morally questionable acts. Both reservations are important for the people portrayed in the sources and our continued investigation of past society, literary and historical.

Borttagelse og semantik

Vores termer for borttagelse videregiver væsentlig information om forskellige borttagelsessituationer på en umiddelbar og lettilgængelig måde. Vi har alle begreber, der intuitivt kan situere og forklare borttagelse uden brug af omfattende definitioner eller redegørelser – ord som *tyv* eller *røver*. Den moderne læser trækker desuden fra en stor (populær)litterær, historisk og medieret tradition. Det vil sige, at vi nemt forbinder kunsttyven med en raffineret, om end måske dekadent, livsnyder (sml. *Entrapment*, 1999); tricktyven med en hurtigtænkende, men grundlæggende sympatisk skikkelse (sml. *Ocean's Eleven*, 2001); eller lommetyven med en stakkel, tvunget af nødvendighed og afsavn (sml. *Oliwer Twist*, 1837). Helt anderledes forholder det sig selvfølgelig med hjemmerøveren og tilsvarende skikkelser, der skaber mindre flatterende associationer og mentale billeder. Vores borttagelsestermer giver os altså med få ord viden om: 1) hvem skurken var, 2) hvilket gods der blev taget, 3) omstændighederne herfor og 4) hvordan/hvorvidt man bør sympatisere med offeret eller gerningsmanden. Borttagelsestermerne har med andre ord en klar iboende semantik.

Dette gælder for så vidt nutidens sprogbrug. Til grund for denne artikel ligger imidlertid hypotesen, at denne semantik har en lang historisk konstituering og tradition. Der findes ikke det samfund, nutidigt eller historisk, hvor *tyve* eller *røvere*, bare anvendes som handlings- eller erhvervsbeskrivelser. Ordene har til alle tider fungeret som karakterbeskrivelser, der derfor også naturligt indgår i fortidens fortælletekniske univers. Det er således vigtigt at udfinde og diskutere dette for at forstå fortidens verdensforståelser og litteratur. I nærværende artikel vil jeg argumentere for denne påstand med udgangspunkt i den ældste litterære periode, vi har kildebelæg for i Danmark, nemlig middelalderen. Den middelalderlige periode er følgelig i fokus her, specifikt dens borttagelsestermer og -semantik.

Analysen drager inspiration fra Paul Grices talehandlingsteori og den sproglige kulturhistorie (Grice 1975: 45-46; Nielsen 2010: 128-29; Groebner 2002: 53; Groebner 2004: 14; Stoklund 2000: 164). Som disse tager jeg afsæt i observationer af gentagne ord eller vendinger i kilderne. Målet er en undersøgelse af, hvorvidt samme termer blev brugt til at fremme samme narrativer eller ej. Et eksempel på en sådan undersøgelse, med periodemæssig og tematisk relevans for nærværende artikel, er Thomas Heebøll-Holms diskussion af ordet *pirata* i Saxo Grammaticus' *Gesta Danorum*. Saxos samtidige europæiske krønikeskrivere fremstiller entydigt piraterne som skurkeskikkelser; som voldsparate, gudsfjenske individer, men i Saxos betydningsunivers bruges *pirata* rent deskriptivt, i betydningen »kriger på havet«. Eventuelle negative eller positive konnotationer tilskrives kontekstuel (Heebøll-Holm 2012: 226ff.).

Til forskel fra ovennævnte artikel er denne undersøgelse mere åben: Frem for specifikke, forhåndsudvalgte borttagelsestermer fremdrages alle borttagelseshandlinger, som krønikerne anvender, dvs. alle fremstillinger, hvor genstande eller jord skiftede ejer uden klar ret eller hjemmel.

Det primære kildemateriale: Krønikerne

Middelalderens skriftlighedsideal var ikke originalitet, men derimod afskrift og litterær tradition, *imitatio* (Hermann 2007: 392). Derfor kan man formode, at gennemgående tendenser i periodens litterære kilder skyldes en bevidst sprogtradition med forfattere, der både forholdt sig til, hvordan de skrev, og hvordan dette spillede sammen med den øvrige litteratur,

de havde kendskab til. Af samme grund er krøniker og årbøger et oplagt udgangspunkt for at diskutere borttagelsestermer og -semantik.

Det primære kildemateriale i denne undersøgelse er altså krøniker. Specifikt er der tale om tre senmiddelalderlige, dansksprogede krøniker og én årbog. Disse kilder præsenteres løbende nedenfor, analyseres isoleret, men sammenfattes løbende. Formålet med dette er at kvalificere, at de forhold, vi allerede anerkender for nutidens borttagelsestermer, nemlig at de har væsentlig og udbredt semantisk ladning, også gør sig gældende i middelalderens betydningsunivers. Dette er også årsagen til, at jeg benytter et udvalg af krøniker fremfor blot én. Dette giver mulighed for at diskutere, hvorvidt der er tale om partikulære eller gennemgående tendenser. Hernæst er målet at demonstrere empirisk, hvilke betydninger og hvilken semantik man tilskrev gængse borttagelsestermer i den middelalderlige periode.

Vi kan betragte krønikerne som en mellemting mellem rene konstruerede, litterære værker og troværdige rapporter om virkelige forhold. Krønikerne er klart litterære konstruktioner – de er vist nok periodens stærkeste litterære tradition – men modsat størstedelen af periodens fiktionstekster var de forpligtede på spørgsmål af større samfundsmæssig foranstaltning. De er ikke »ren fiktion«, men derimod, som Heebøll-Holm har bemærket, »the closest thing what we got to a ‘public’ opinion« (Heebøll-Holm 2013: 21). Fremstillingen af borttagelse i krønikerne giver derfor et sprogligt udgangspunkt, som både havde rod i hverdagen – *reportagen* – og i kunstnerisk fiktion. Dette udgangspunkt er givende for nærværende artikels diskussion.

Ryd Kloster Årbog og Årbogen 1074-1255. Sejr til gudfrygtige helte

Den første krønike, vi skal se på, er Ryd Kloster Årbog. Det er en latinsproget krønike fra omkring år 1300 (Olsen 1989: 7-9), måske 1289 (Poulsen 2013: 112). Her skal vi imidlertid overvejende betragte to senere oversættelser af krøniken fra det 15. århundrede (udgivet i *Danmarks middelalderlige annaler* (Herefter DMA), hvor de kaldes tekst 3 og 4).¹ Oversættelsessituationen har krævet en fortolkning og forhandling af det latinske indhold, hvorved teksternes fremstilling og ordvalg om bortta-

---

1 Tekst 4 er sandsynligvis fra ca. 1480 (Poulsen 2013: 122).

gelse tilføjes et yderligere tekstuel lag, der kan bruges som kontrolinstans i analysen. Deres ophav gør dem altså oplagte som udgangspunkt for nærværende undersøgelse. Der findes flere oversættelser af krøniken, men her behandles kun 1400-talsoversættelserne, da det øvrige kildemateriale i artiklen kommer fra samme århundrede. Herved begrænses undersøgelsens periode til 1400-tallet. En undersøgelse med større kronologisk dækning burde tage flere væsentlige forbehold for sproglige ændringer over tid, end jeg her tager. I analysen inddrages desuden Årbogen 1074-1255 fra Lund supplerende (DMA: 16-20). Årsagen er et par påfaldende sammenfald i ordvalgene mellem denne og tekst 3. Årbogen 1074-1255 er en dansk tekst fra omkring år 1400, der formodes at have et latinsk forlæg. Det er altså også en oversættelse fra samme periode. Den fylder kun 4 sider i moderne optryk og er hertil, fordi det er en *annal*, karakteristisk kortfattet. Indholdet er følgelig for tyndt til en selvstændig behandling.

Den eneste form for borttagelse, der beskrives i både Ryd Kloster Årbog og Årbogen 1074-1255, er erobring af land gennem krig. Når dette udføres af danske konger, beskrives det oftest med verberne *vinde* eller *undervinde*² (fra *subjugavit* (jf. DMA: 152, l. 62) i det latinske forlæg). Hermed fremstilles erobringerne som positive handlinger og som resultatet af de danske kongers sejr i ærlig konkurrence med udenlandske fyrster. Dansk sejr udløser i teksterne en naturlig og rimelig *præmie*, nemlig skattepligt fra de besejrede, jf.: »Han vnderwan sig Thietesland at tiene sig mæt skath«³ [Han undervandt sig Tyskland til at tjene sig med skat]. Det at *vinde* land gav legitim autoritet over nye landområder og over mennesker, der kom i et tjenesteforhold. Erobring og berigelse følger et fast mønster i oversættelserne, sml. til illustration den konverterede Svend Tveskægs hærgen i Nordeuropa:

Nogher stundh ther effther striidhe han i Øreswundh meth koningh aff Norghæ, hwilken han owerwan oc senchte hanum ther; oc soo fek han Danmark, Englandh og Norghæ ok hadde them vnder sin macht.⁴

2 DMA: 211, l. 59-60; 212, l. 73-74; 213, l. 43-44, 46; 214, l. 74-75; 218, l. 9-10; 219, l. 59, 72; 221, l. 22 (Annales Ryenses tekst 3); DMA: 238, l. 42; 244, l. 78; 246, l. 69 (Annales Ryenses tekst 4); DMA: 18, l. 68; 19, l. 102 (Årbogen 1074-1255). Længere kildehenvisninger angives i fodnoterne af hensyn til tekstens læsbarhed

3 DMA: 211, l. 37-38; 214, l. 49 (Annales Ryenses tekst 3).

4 DMA: 247, l. 99-103 (Annales Ryenses tekst 4).

[Nogen tid derefter stred han i Øresund med kongen af Norge, hvilken han overvandt og sænkede der. Og således fik han Danmark, England og Norge, og havde dem i sin magt]

Svend Tveskæg *vandt* landene. Herved *fik* han dem *under sin magt*, hvilket vil sige, at de måtte tjene ham.⁵

I årbogen associeres verbet *vinde* således med verberne *tjene* og *give*. Hermed konstrueres en kausalitetslogik for relationen mellem sejrherre og den/de overvundne. Denne kausalitet gentages i passager med anden ordlyd, men samme semantiske indhold, når de overvundne områder beskrives med verberne *skatgøre*, *undermægtige*, *tvinge* og *gøre underdanig* til samme formål.⁶ Særligt sidstnævnte, som forekommer i tekst 4, kan nok klinge negativt, men konteksten (at Kong Skjold er den første danske konge, der satte tyskerne på plads) lader ingen tvivl om, at den tvang, der omtales, fremhæver Kong Skjold på en positiv måde.

Disse mange forskellige ord og udtryk, hvoraf *vinde* dog klart er hyppigst, er således alle variationer over samme semantiske indhold og tema. De bruges som positive beskrivelser af danske kongers krigserobringer af udenlandske fyrsters områder. Ordene beskriver alle legitime krigshandlinger, der fordrede skattepligt og underdanighed af de overvundne. Disse formuleringer er samtidig særegne for danske erobringer. Fremstillingen af borttagelse i kroniken besidder således en intern logik og tilvejebringer en særegen semantik, der retorisk hjælper læseren med at identificere tekstens protagonister og deres forhold til andre personer.

Denne retorik for de danske kongers erobringer er imidlertid ikke konsekvent. Der forekommer to undtagelser i tekst 3. Den ene er Harald Klaks erobring af Danmark under borgerkrigene i begyndelsen af 800-tallet. Han hverken *fik* eller *vandt* Danmark. Derimod blev det *fanget*: »Thær han haffde rigit igen fanget« (DMA: 218, l. 33-34 (Annales Ryenses tekst 3)). [Da han igen havde fanget/fået riget]. Ordvalget divergerer fra latinteksten: »in regnum restitutus est« (DMA: 159, l. 35 (Annales Ryenses tekst 1)). En mere korrekt oversættelse ville altså lyde, at han blev *genindsat* som konge. *Fange* er selvfølgelig en sideform til det gammeldanske verbum *fa* (få) (Kalkar

5 Se desuden Lars Bisgaards udlægning af forholdet mellem tjeneste, pligt og ydelse som en grundpille i middelalderens aristokratis samfunds- og socialforståelse (Bisgaard 1988: 27-40).

6 Jf.: *Skatgiode* (DMA: 217, l. 92. Annales Ryenses tekst 3); *Vnder myuktæ* (DMA: 220, l. 88. Annales Ryenses tekst 3); *Twingdhæ* (DMA: 237, l. 18, 24; 240, l. 35. Annales Ryenses tekst 4); *Giordhæ han Tydesklandh vnderdanygh* (DMA: 240, l. 28. Annales Ryenses tekst 4)

1881-1885: 505), hvilket også ses flere andre steder i teksten (jf., DMA: 210, l. 23-24; 216, l. 32-34 (Annales Ryenses tekst 3)). I de fleste situationer vil man på gammeldansk betragte *fange* som synonymt med *få*, men dette syntes ikke at være tilfældet her. Brøndum-Nielsen har da også bemærket, at selvom *fange* muligvis dækker over en »gammel og ægte nordisk« betydning, der er tilnærmelsesvist synonymt med ”modtage”, så ses tostavellesformen *fanga* [fange] alligevel hyppigt anvendt i betydningen *fastholde, gribe, tilfangetage* (Brøndum-Nielsen 1971: 243-247). I denne alternative betydning har verbet altså klare bibetydninger af magtanvendelse; den *fangede* underordner sig kun modvilligt. Det er denne betydning, vi finder i krøniken. Krønikeskriveren markerer således ved denne ændring i borttagelses verbet, at Harald Klaks situation er forskellig fra de andre danske kongers erobringer, og ydermere at danskerne ikke ønskede Harald Klak genindsat. Denne tolkning finder opbakning fra den narrative kontekst. Årsagen til Harald Klaks genindsættelse var nemlig ikke hans egen styrke eller eget mod. Derimod udsprang hans krigslykke fra den tyske kejser, der krævede overhøjhed over Danmark som betaling for kongeværdigheden. Hvad der på overfladen kunne ligne en intern afklaring på en borgerkrig, var derfor reelt en overgivelse af det danske rige til en udenlandsk fyrste. Det er denne versalitet og temmelig komplekse politiske situation, krønikeskriveren påpeger med det ændrede ordvalg. Rikke Agnete Olsen bemærker i sin kommenterede oversættelse af årbogen, at dens »rød[e] tråd [er], at fjenden over alle fjender kommer fra syd. Det er tyskerne« (Olsen 1989: 69. Se også: Poulsen 2013: 113ff.). Det er således ikke tilfældigt, at Harald Klaks overgivelse af riget til tyskerne falder sammen med oversættelsens ændrede omtale af hans erobring. Derimod er det en bevidst sproglig strategi, der markerer, at han ikke længere handlede som dansk konge, men derimod som tysk undersåt.

At dette ændrede ordvalg ikke bare er en tilfældighed eller en kuriositet bekræftes ved skildringen af Harald Klaks efterfølger, Horik I. Også her afviger ordvalget fra latintekstens formulering: »Ericus. Iste mox ut regnum accepit [...]« (DMA: 159, l. 40 (Annales Ryenses tekst 1)). [Erik (Horik I). Kort efter at han havde modtaget riget, da...]. Horik I blev ikke støttet af tyskerne, men efter sin kroning fornægtede han sin dåb:

Thær om brat han haffde fanget rigtig, tha lodh han licke kirken, oc alle the kirkær i Frans och Friislandh oc Engeland ok et landh hedær Lotho<rin>gia, oc Titeskland thom lodh han brenne och nederbryde, oc alle biscooper oc klærcke thom lodh han fange oc stocke (DMA: 219, l. 37-41 (Annales Ryenses tekst 3)).

[Så snart han havde fået/fanget riget lod han kirken lukke, og alle kirkerne i Franken og Friesland og England, og et land der hedder Lothringen og Tyskland, dem lod han brænde og nedbryde, og alle biskopper og klærke dem lod han fange og sætte i stokken]

Denne ukristelige opførsel udskrev Horik I fra rækken af legitime danske konger. Derfor *vandt* han ikke riget, men *fangede* det i stedet. Hermed bruges beskrivelsen, at danske konger *vandt* land, ikke kun som positiv markering af kongelige erobringer i årbogen. Gennem dets fravær bruges det også til at udpege, hvilke af monarkernes handlinger der ikke kunne betragtes som legitime.

Verbet *fange* anvendes også et tredje sted i krøniken, men ikke i forbindelse med en dansk konge. Derimod beskriver det Saladins erobring af Jerusalem 1187: »Jerusalem vort fangen af Soldan« (DMA: 229, l. 68 (Annales Ryenses tekst 3)) [Jerusalem blev fanget af Saladin]. I denne passage er det jo helt tydeligt, at *fange* ikke bør forstås i den gængse betydning *modtage*, men derimod klart må anses for en illegitim voldshandling: som en *tilfangetagelse*. Denne brug ses også i Årbogen 1074-1255, igen om Jerusalem, men for år 1239: »Jerusalem vaar fangen aff hedinge mendt« (DMA: 20, l. 20 (Årbog 1074-1255)) [Jerusalem blev fanget af hedningemænd]. Man kan tænke sig til, at verbet disse steder betegner illegitime forhold, men dette tydeliggøres faktisk også i årbogens passage om den kristne generobring af Jerusalem i 1220. Her blev byen selvfølgelig vundet: »Christnemend vundne Ierusalem add hedinge« (DMA: 19, l. 1 (Årbog 1074-1255)) [Kristne mænd vandt Jerusalem fra hedningene]. I de korte passager om Jerusalem fremstår kontrasten mellem verberne *fange* og *vinde* altså direkte.

Brugen af verbet *fange* tjener altså i krønikeoversættelserne klare fortælletekniske funktioner ved retorisk at udpege illegitime – antagonistiske – erobringer i tydelig opposition til de semantisk positivt ladede verber forbundet med *at vinde* land. Og i alle sammenhænge betegner ordene territorielle erobringer gennem krig.

Rimkrøniken. Borttagelse og nationale forestillinger

Rimkrøniken er en dansksproget krønike skrevet på rim (heraf navnet *Rimkrøniken*), sandsynligvis mellem 1470 og 1477 (Brix 1936: 154; Brøndum-Nielsen 1930: 39; Friis 1945: 190; Hermann 2007: 393). Den

tidligste trykte udgave af krøniken udkom i 1495 – det var den første bog trykt på dansk i Danmark – i København af Gotfred af Ghemen.⁷ Før reformationen blev den genoptrykt i 1501, 1504, 1508, 1533 og 1534.⁸ Som Pernille Hermann har argumenteret for, synes denne historik at vidne om, »at den bevarede sin popularitet og relevans i den første tredjedel af 1500-tallet, det vil rundt regnet sige indtil reformationen« (Hermann 2007: 395). Dette kan være korrekt, men man må have for øje, at oplagene var forholdsvis små. I slutningen af 1400-tallet producerede de største trykkerier i Europa op til 1500 eksemplarer per oplag, hvorimod den danske trykkerivirksomhed kun maksimalt nåede omkring 100 eksemplarer (Nielsen 1986: 16).⁹ Efter den middelalderlige periode blev krøniken imidlertid genoptrykt kontinuerligt frem til 1613, så man må nok tilslutte sig Hermanns vurdering af, at den nød nogen popularitet. Dette gør den blot mere interessant for nærværende undersøgelse: Der er på sin vis tale om et *populært* litterært værk. Selvom den selvfølgelig er baseret på krøniker, annaler og årbøger (Brøndum-Nielsen 1930: 70-80), er det interessant, hvordan dette danske og rimende kongeepos har fremstillet borttagelse.

Rimkrøniken bruger som Ryd Kloster Årbog formuleringen *at vinde land ganske hyppigt for borttaget*. Med hele 19 forekomster er dette ordvalg fremherskende.¹⁰ Disse erobringer associeres hertil med samme sejrherre-kausaltet som set ovenfor, dvs. at sejren uddybes med udtryk som *vinde, give, tjene*.¹¹ Således er brugen ganske lig Ryd Klosters Årbogs. Det bruges desuden rent narrativt på samme måde, altså til at udpege pro-

---

7 For mere om Gotfred af Ghemen se: Hellinga & Hellinga 1968: 7-38.

8 Rimkrøniken, xi-xiii. For Rimkrønicens editionshistorik se også: Nielsen 1986: 11-14; Christensen 2007: 15- 24.

9 For en diskussion af oplagernes størrelse i latinske og folkesproglige tekster afhængigt af genrer se: Bekker-Nielsen, Børch & Sørensen 1986: 161ff.

10 *Den Danske Rimkrønike. Ghementrykket 1495 med variantapparat*, bd. 1 (herfra kaldet Rimkrøniken), anført ved sidetal:verselinje, (hvor forordet ikke er medtalt): 12:245, 27:773, 32:937, 33:961, 33:968, 35:1013, 1015, 1018, 55:1667, 1672-1673, 1675, 65:1970, 80:2483, 84:2631-2636, 96:2959, 97:2995-2996, 104:3220-3222, 107:3293, 113:3497, 128:3972, 131:4077, 132:4116, 147:4615 .

11 Rimkrøniken: 10:173, 10:189, 13:303, 14:333, 17:426, 18:439, (24:657), 39:1149, 56: 1689, (62:1874), 65:1991, 66:2016, 79:2451-2452, 85:2637, 86:2663, 92:2841, 92:2853, 93:2885-2887, 93:2891-2892, 100:3097-3098, 108:333 114:3517, 125:3879, 139: 4351, 160:5079.

tagonisterne, nemlig danske konger.¹² Dog modstilles disse formuleringer ikke med *fange*, som i Rydårbogen. *Fange* forekommer fire gange i Rimkrøniken, men alle i den neutrale og mere gængse betydning *at modtage*.¹³ I stedet finder vi mange aktører, der begår *rov*.¹⁴ Udpegelsen af handlinger som *røveri* eller *rov* og personer som *røvere* er i sagens natur negativ. Dette etableres også direkte i krønikens eget tekstunivers, nemlig i introduktionen til Haldan hin Stærke:

Hwær høffdyng bør at haffue tijl sedh
wræth oc roff ath legghæ nedh (Rimkrøniken: 52:1578-179).

[Hver høvding bør have til sædvane
at nedkæmpe uret og rov]

Kongen (høvdingen) defineres ved sin rolle som dén, der nedkæmper uret og røveri. Hermed formidles direkte den kontrastering mellem *røve* og *vinde* som også ordvalget antyder. Det er her utvetydigt, at *røveren* forstås som *kongens* antitese: Den første er fortællingens skurk og den anden dens helt. Krøniken demonstrerer således en bevidst brug af borttagelsestermen til at informere læseren om fortællingens aktører. Der er imidlertid et yder-

---

12 Bemærk dog en undtagelse i beretningen om Sigvard Ømundsson, hvor også svenskerne *vinder* land: *Thi wundhe meg swenskæ skone fraa//thydeskæ the fynghæ iutlandh saa* (Rimkrøniken: 62:1891-1892) [thi vandt svenskerne skåne fra mig//tyskerne de fangede (fik) derimod Jylland]. Dette er unægtelig et problem for min analyse, men jeg mener alligevel at argumentet – med hele 19 forekomster specifikke for danske konger – kan tåle denne ene modsigelse. Særligt fordi forekomsten af *vinde* her synes stilistisk, nemlig fordi det skal matche tyskerne, der *fangede* Jylland (sml. *wundhelfynghæ*). Tekstens litterære kvalitet havde unægtelig været mindre ved en gentagelse af *fange*. I valget mellem at fremstille enten svenskere eller tyskere som skurke er det klart i den danske krøniketradition, at tysken må være værst. Bemærk dog, at verbet *fange* i øvrigt ikke ses som en negativ erobringsmarkør i Rimkrøniken. Man kan dog nok på dette tekststed formode samme kontekstbestemte værdiladning, som findes i Rydårbogen: I sammenstillingen af svenskerne, der *vandt*, og tyskerne, der *fangede*, fremstår tyskerne mindst heroisk. Man kan overveje, hvorfor de ikke *røvede* og *plyndrede*. Mit svar – om end det overvejende er spekulativt – er, at der også var grænser for, hvor meget en dansk konge kunne lade sit land lemlæste. Et voldsomt tab af både Skåne og Jylland var simpelthen ubærligt, hvorfor ét blev tabt i ærlig kamp (*vundet*) og ét blev *fanget*. Det er trods alt Kong Sigvard selv, der er fortælleren af sin historie.

13 Rimkrøniken: 21:574, 108:3336, 136:4246. Se noten ovenfor.

14 Rimkrøniken: 37:1084, 52:1578-53:1585, 60:1828, 74:2288 (jeg anser tekststedet her for direkte tale, altså at troldkællingerne udtrykker et ønske om at røve), 82:2535, 82:2547-2548, 107:3313, 117:3619, 126:3902.

ligere lag i krøniken, da alle røverne enten er russere, tyskere, svenskere eller nordmænd.¹⁵ *Røveren* som antagonist sammensmeltes herved med det udenlandske. Heltene er selvsagt danske. Man kunne vel betegne dette som en national-didaktisk strategi; ikke national i den moderne betydning (Heß 2018: 43-44), men derimod som en retorik, der skal belære læseren om kongeriget Danmark som en entitet, der er forskellig fra andre kristne kongeriger. Bjørn Poulsen har bemærket samme tendens i de senmiddelalderlige oversættelser af Rydårbogen, blot i fremstillingen af fyrster og folk:

Und auch unter der deutschsprechenden Bevölkerung existierten allerlei Stereotypen von der vermeintlich niedriger stehenden Kultur des Nachbarn. Wie anderenorts in Europa auch wurden zu jener Zeit derartige proto-patriotische Gefühle durchaus zu politischen Zwecken instrumentalisiert und bildeten entsprechend einen eigenständigen Machtfaktor im politischen Diskurs (Poulsen 2013: 116).

At krønikerne havde national-didaktiske mål er altså ikke nyt, men i Rimkrøniken fremstilles denne didaktik gennem specifikke verbaliseringer af borttagelse. Hermed sammenkobles 1) krønikens udpegelse af skurke og helte med 2) en specifik fremstilling af, hvordan de tog ting, og 3) en nationalhistorisk eller kongeideologisk agenda. Teresa Amado har på baggrund af tre portugisiske krøniker argumenteret for, at visse begivenheder i krønikerne »are used by the writer as rhetorical topoi serving a purpose of persuasion« (Amado 2008: 41). I lyset af borttagelsessemantikens national-didaktiske funktion i Rimkrøniken synes begivenheden *borttagelse* at være en sådan retorisk topos. En topos der både blev brugt til at situere legitime og illegitime aktører, og som hang sammen med en tidlig nationalfortælling. Det var altså en polemisk topos: *De andres* illegitimitet gøres illustrativ for *vores* legitimitet. Polemik af denne type findes også i andre europæiske krøniker. Eksempelvis finder man ofte en modstilling af russere og mongoler i russiske krøniker (Komendová 2006: 107-110). I engelske og frankiske fremstillinger af vikingerne bruges også samme udenlandspolemik. Endelig ses det også i mange højmiddelalderlige krønikers etablering af en kristen fællesidentitet, der blev modstillet *fremmede* hedningene (ten Harkel 2008: 113-128; Kaljundi 2008: 113-128).

---

15 Nordmændene omtales i krøniken som kæmper, dog sandsynligvis i betydningen *krigere*. Omtalen af krigere som *kæmper(e)* ses også i de middeldanske oversættelser af Ryd Kloster Årbog (Vognsen & Jørgensen 2019: 99-100).

Effekten af denne polemik overfor udenforstående fremmede var dobbeltvirkende. Det vil sige at *de andre* fungerede som litterært (mod)spejl for fortællingens helte (her: samtidens danske konger og derfor det danske folk). Man bør derfor også være forsigtig med at tillægge nævneværdigt udsigelsespotentiale i denne type passager. Den deskriptive værdi er ret beset begrænset til kun at have relevans for den ene af de parter, der nævnes: Omtales én som *røver*, har dette udsagn kun lidt med personen at gøre. Det tjener derimod en supplerende funktion for at give en bedre forståelse af protagonisten. Det er netop dette der er på spil i introduktionen af Haldan hin Stærke (ovenfor): Røveren er hans antitese, så vi bedre kan forstå, hvilken type mand han var.

Rimkrønikens undtagelser fra nationaldidaktikken

Til trods for borttagelsens national-didaktiske mål er opdelingen mellem danske konger, der *vandt*, og udenlandske fyrster, der *røvede*, ikke absolut. Som ved Ryd Kloster Årbog er der også i denne krønike danske konger, der skiller sig ud. Der er i Rimkrøniken fem passager, hvor danske konger ikke *vinder* ejendom. Fælles for disse er, at kongerne her gennemfører handlinger, der rimeligt kan karakteriseres som røveri eller tyveri. Disse ord udebliver imidlertid i krønikens fremstilling, hvilket gør tekststederne særdeles interessante. Den første er Kong Lothar, der slog sin storebror Humble ihjel for selv at blive konge. Da han havde opnået kongeværdigheden, måtte danskerne lide herfor:

Welbordne men slo iegh i hiell
ffor vthen ræth och vthen skyell
Somme tog iegh theres gotz och fraa
och somme tha lod ieg hugæ oc slaa (Rimkrøniken: 8:127-130).

[Velbårne mænd slog jeg ihjel,
uden ret og selvom de var uden skyld.
Nogle tog jeg gods fra,
og nogle lod jeg hugge og slå]

En forsvarlig fortolkning af hans handling lyder, at han tævede, røvede og myrdede stormændene. Vi finder i Rimkrøniken ét tilsvarende tekststed samt to kongelige kirkerøverier (Rimkrøniken: 92:2841, 125:3881,

138:4332). Disse i alt fire beskrivelser anvender alle verbet *tage*. Derfor ser det ud til, at netop *tage* bruges til at fremstille problematisk borttagelse udført af danske konger. Dette bekræftes i den femte og sidste forekomst, nemlig skildringen af Jærmer Sivertsøns ungdomsrejse til Tyskland. Efter en række dramatiske begivenheder listede han i skjul af nattens mørke frem til den tyske kejsers kiste og fyldte sin sæk med sølv og guld, før han rejste videre:

Medhen wor ieg borthē wthi thet mørk
ieg leethæ saa fast i konghens [den tyske konge] ørk
Ieg togh ther vd̄h baade sølff oc gwldh
saa længe tijl ieg hade sæcken fwldh (Rimkrøniken: 64:1958-1960).

[Imens forsvandt jeg i mørket,
jeg ledte ihærdigt i kongens kiste.
Derfra tog jeg både sølv og guld,
indtil min sæk var fuld]

Retshistorikeren Poul Johannes Jørgensen har i sin toneangivende artikel fra 1940 præsenteret de fysiske karakteristika, der kendetegnede tyveriet i en middelalderlig optik. For det første skulle det foregå om natten. For det andet skulle man være alene, og for det tredje – og det var det vigtigste – skulle tyveriet gennemføres i hemmelighed (Jørgensen 1940: 160-162). Jærmer Sivertsøn opfylder alle kriterierne, hvorfor man utvivlsomt kan udlægge handlingen som et tyveri i middelalderens forståelse. At han alligevel ikke kaldes tyv, og at hans handlinger ikke betegnes ved verbet *stjæle*, understreger følgelig, at Rimkrøniken anlægger en strategisk-retorisk brug af verbet *tage* til at beskrive problematiske borttagelseshandlinger udført af danske konger.¹⁶

Borttagelse i Rimkrøniken. At tage, at vinde og at røve

Ligesom Ryd Klosters Årbog bruger Rimkrøniken altså forskellige fremstillinger af borttagelse som virkemiddel til at udpege tekstens an-

---

16 Lynne Echegarays har i sin analyse af Pedro de Luna i 1400-talskrøniken *Crónica de don Álvaro de Luna* påpeget tilsvarende retoriske strategier til at fremstille kontroversielle forhold (Echegaray 2006: 81-90. Se også: Jezierski 2008: 105).

tagonister og protagonister. Konkret bruges dikotomien mellem legitime erobringer, beskrevet ved formuleringen *vinde*, og grammatiske variationer af *røve*. Dette sammenkædes yderligere med en tidlig national-didaktisk dagsorden. Således er alle protagonister danske konger, mens antagonisterne er udenlandske aktører. Denne national-didaktik efterlod krønikeskriveren med et problem i fremstillingen af danske konger, når disse berigede sig på tvivlsom, hvis ikke direkte æreløs, manér. Disse problematiske handlinger kunne selvfølgelig ikke fremstilles som legitime handlinger uden at underminere legitimiteten ved andre konger. I Ryd Klosters Årbog blev sådanne konger fremstillet som antagonister, men dette valg ville i Rimkrøniken modarbejde den klare national-didaktiske linje. Monarkerne omtales således ikke som tyve og røvere; selv ikke når deres handlinger berettiger disse prædikater. De to skikkelser repræsenterede modsatrettede fortællinger, der ikke kunne sammensmeltes og derfor heller ikke kunne kendetegnes ved samme borttagelsesterminologi. Dette tydeliggøres klart i krønikens egen fremstilling af *røverne* som *kongernes* antitese. I stedet fremstilles disse problematiske kongehandlinger med det neutrale verbum *tage*, simpelthen for at undgå de negativt ladede udtryk. Brugen af verbet *tage* tjener herved dén specifikke retoriske funktion at afkriminalisere eller afproblematisere handlinger, der ellers ville kaste et negativt lys over de danske konger, og følgelig over nationalfortællingen.

Konklusion

Jeg har i denne artikel analyseret hvordan borttagelse bliver fremstillet og brugt i Ryd Kloster Årbog, Årbogen 1074-1255 og Rimkrøniken. Analysen er baseret på hypotesen, at borttagelsestermerne i krønikerne med fuldt overlæg bruges til at situere fortællingernes aktører; altså at borttagelse fungerede som fortælleteknisk virkemiddel i middelalderen. Herom kan der ikke herske tvivl. På det konkrete ordniveau foretager krønikerne forskellige valg, men ikke desto mindre kan man i den enkelte krønike finde konsekvent brug af dikotomiske begrebspar for borttagelse, der adskiller fortællingens protagonister og antagonister.

Oversættelserne af Ryd Kloster Årbog opererer således med en særegen semantik til at beskrive danske kongers territoriale erobringer. Udenlandske besiddelser *vindes* af danske konger, der som sejrherre havde krav på *tjeneste* og *skat*. Taberne, på den anden side, fremstilles

som æresmæssigt forpligtede til *at give*, hvorved de danske konger også havde ret til *at tvinge* dem til at betale skat. *Vinde*, *tvinge*, *tjene* og *skatte* indgår altså i samme forståelsesramme og bruges i krøniken til at berette om legitime erobringer begået af tekstens protagonister. I alle tilfælde er der tale om danske konger. Kongerne Harald Klak og Horik I adskiller sig fra dette, fordi de i den ene oversættelse (tekst 3) *fanger* land. Formuleringerne ses også i muslimske erobringer af Jerusalem i Årbogen 1074-1255, hvor *vinde* desuden bruges om den kristne (gen)erobring af byen i 1220. Hermed udgør *vinde/fange* et dikotomisk begrebspar, der adskiller fortællingens legitime og illegitime erobringer.

I Rimkrøniken genfindes semantikken og sejrherre-kausalteten forbundet med dét at *vinde* land. Også her bruges formuleringerne til at udpege protagonister, og også her er disse danske konger. Dette modstilles imidlertid ikke med *fange*, som i Rydårbogen, men derimod med *røve*, hvilket forekommer i beskrivelsen af tyskere, svenskere, nordmænd og russere. Dikotomien *vinde/røve* udpeger således beretningens protagonister og antagonister, der primært er defineret ud fra hvorvidt de var hjemmehørende i det danske rige eller ej. Hermed er det plausibelt, at fremstillingen af borttagelse i krønikerne er velovervejet og specifikt udvalgt til at situere teksternes helte/skurke indenfor en national-didaktisk narrativ ramme.

Den antagonistiske modstilling af røvere og danske konger understreges i de passager i Rimkrøniken, hvor danske konger udfører handlinger, der var svære at legitimere, nemlig kirkeran, voldeligt røveri og tyveri. I disse passager *vindes* godset ikke. Derimod *tages* det. Her udfylder verbet *tage* den retoriske funktion, at det skal afproblematisere æreløse eller skamfulde handlinger, der er uforenelige men danske kongers opførsel.

Litteratur

Trykte kilder

DMA = *Danmarks middelalderlige annaler*, v. Erik Kroman. København 1980.
Rimkrøniken = *Den Danske Rimkrønike. Ghementrykket 1495 med variantapparat*, bd. 1, v. Helge Toldberg. København 1961.

Sekundærlitteratur

Amado, Teresa: Fiction as Rhetoric: A Study of Fernão de Lopes' *Crônica De D. João*, i: Erik Kooper (red.): *The Medieval Chronicle V*, s. 35-46. New York 2008.

- Bekker-Nielsen, Hans; Børch, Marianne & Sørensen, Bengt Algot: Discussion. A summary, i: Hans Bekker-Nielsen, Marianne Børch & Bengt Algot Sørensen (red.): *From Script to Book. A Symposium*, s. 161-167. Odense 1986.
- Bisgaard, Lars: *Tjenesteideal og fromhedsideal. Studier i adelens tænkemåder i dansk senmiddelalder*. Århus 1988.
- Brix, Hans: *Analyser og problemer. Undersøgelser i den ældre danske litteratur III*. København 1936.
- Brøndum-Nielsen, Johannes: *Om Rimkrønikens sprogform og tilblivelse. Festskrift udgivet i af Københavns Universitet i anledning af hans Majestæt kong Christian X's 60 aars fødselsdag*. København 1930.
- Brøndum-Nielsen, Johannes: *Gammeldansk grammatik i sproghistorisk fremstilling VI. Verber I: De stærke verber*. København 1971.
- Christensen, Karsten: En bogarkæologisk note om Ålborgfragmentet af Den Danske Rimkrønike, i: Henrik Blicher, Merete K. Jørgensen & Marita Akhøj Nielsen (red.): *Tænkesedler. 20 fortællinger af fædrelandets litteraturhistorie*, s. 15-24. København 2007.
- Echegaray, Lynne: *The Missing Family Silencing in the Crónica de don Álvaro de Luna*, i: Erik Kooper (red.): *The Medieval Chronicle IV*, s. 81-90. Amsterdam/New York 2006.
- Friis, Oluf: *Den danske litteraturs historie I. Fra oldtiden indtil renæssancen (ca. 1615)*. København 1945.
- Grice, Paul Herbert: *Logic and conversation*, i: Peter Cole og Jerry L. Morgan (red.): *Syntax and Semantics, Volume 3: Speech Acts*, s. 41-58. New York 1975.
- Groebner, Valentin: *Liquid Assets, Dangerous Gifts. Presents and Politics at the End of the Middle Ages*. Philadelphia 2002.
- Groebner, Valentin: *Defaced. The Visual Culture of Violence in the Late Middle Ages*. New York 2004.
- ten Harkel, Letty: *The Vikings and the Natives: Ethnic Identity in England and Normandy c. 1000 AD*, i: Erik Kooper (red.): *The Medieval Chronicle IV*, s. 177-190. Amsterdam/New York 2006.
- Heebøll-Holm, Thomas Kristian: *Between Pagan Pirates and Glorious Sea-Warriors: The Portrayal of the Viking Pirate in Danish Twelfth-Century Latin Histography*, i: *Viking and Medieval Scandinavia vol. 8*, s. 141-170. 2012.
- Heebøll-Holm, Thomas Kristian: *Ports, Piracy and Maritime War. Piracy in the English Channel and the Atlantic. c. 1280-c.1330*. Leiden/Boston 2013.
- Hellinga, Lotte & Hellinga, Wytze: *Gotfred af Ghemens færden ca. 1486-1510. En typologisk undersøgelse*, i: *Fund og Forskning 15*, s. 7-38. 1968.
- Hermann, Pernille: *Politiske og æstetiske aspekter i Rimkrøniken*, i: *Historisk Tidsskrift 107:2*, s. 389-411. 2007.
- Heß, Cordelia: *Medieval Cults and Modern Inventions: Dorothy of Montau, the Teutonic Order and »Katholiken für Hitler«*, i: Carsten Selch Jensen, Tracey R. Sands, Nils Holger Petersen, Kurt Villads Jensen & Tuomas M. S. Lehtonen (red.): *Saints and Sainthood around the Baltic Sea. Identity, Literacy, and Communication in the Middle Ages*, s. 35-51. Kalamazoo 2018.

- Jexlev, Thelma: Herredstingene i middelalderen. En vigtig lokal faktor og en endnu vigtigere lokalhistorisk kilde, i: Tommy P. Christensen (red.): Slægter, skjolde, og steder. Festskrift til Knud Prange 6. juni 1990, s. 171-181. Odense 1990.
- Jørgensen, Poul Johannes: Begreberne Tyveri og Ran i de danske landskabslove, i: Erik Reitzel-Nielsen (red.): Festskrift til professor, dr. juris Vinding Kruse paa trearsdagen den 30. juli 1940, s. 157-203. København 1940.
- Kalkar, Otto: Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700) I. København 1881-1885.
- Kaljundi, Linda: Waiting for the Barbarians: Reconstruction of Otherness in the Saxon Missionary and Crusading Chronicles 11th-13th Centuries, i: Erik Kooper (red.): The Medieval Chronicle V, s. 113-128. Amsterdam/New York 2008.
- Komendová, Jitka: Reisen der russischen Fürsten in die Horde: der Kulturdialog in den Chroniken, i: Erik Kooper (red.): The Medieval Chronicle IV, s. 105-112. Amsterdam/New York 2006.
- Nielsen, Niels Møller: Argumenter i kontekst. Introduktion til pragmatisk argumentationsanalyse. Frederiksberg 2010.
- Nielsen, Torben: The first printed book in Danish and the first library in Denmark, i: Hans Bekker-Nielsen, Marianne Børch & Bengt Algot Sørensen (red.): From Script to Book. A Symposium, s. 9-18. Odense 1986.
- Olsen, Rikke Agnete: Ryd Klosters Årbog. I kulturhistorisk belysning. Højbjerg 1989.
- Poulsen, Bjørn: Was trennte Schleswig von Holstein im späten Mittelalter? Von frühen Nationalbewusstsein und Fürstentreue, i: Steen Bo Frandsen, Martin Krieger & Frank Lubowitz (red): 1200 Jahre Deutsch-Dänische Grenze: Tagungsband, s. 111-123. Neumünster 2013.
- Stoklund, Bjarne: Bondefiskere og strandsiddere. Studier over de store sæsonfiskerier 1350-1600. Kerteminde 2000.
- Vognsen, Frederik Lynge & Jørgensen, Henrik: Relativsætninger i middeldansk i tekstlingvistisk belysning, i: Simon Skovgaard Boeck & Seán D. Vrieland (red.): A Copenhagen Miscellany. Studies in East Norse Philology, s. 93-108. Odense 2019.